Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

№ 3

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 796 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 30-martda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Экологические и альтернативные заполнители для бетона в условиях Узбекистана........ 10
Акрамов Хуснитдин Ахрарович, Тохиров Жалолиддин Очилович, Самадов Хомид Самандарович

Investitsion marketingni rivojlantirish asosida mintaqa investitsiya jozibadorligini oshirish 16
Ahmedov Alim Babaniyazovich

O'zbekistonda yashil budjetlashtirish, energiya samaradorligi va issiqxona gazlari emissiyasi........ 22
Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Qulliyev Ulug'bek Mirzayevich, Mamanov Alisher

Development of the Digital Economy as a Trigger of the Economic Growth of the New Uzbekistan........ 28
Luiza Sayfullovna Makhmutkhodjaeva, Umarova Shahnoza Akbarovna

Oliy o'quv yurtlarida matematik statistikani o'qitishning xususiyatlari........ 34
Shamsiyev Damin Najmiddinovich, Aymatova Farida Xo'razovna

Turizmda tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlari 37
Mardonova Dilafruz Kosimovna

Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minoti: O'zbekistonda mayonez importini notarif tartibga solish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari........ 41
Muratova Shohista Nimatullayevna, Nomozov Azizbek Xayrulla o'g'li

Mamalakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'rni va roli 46
Akramov Azamat Ramziddinovich

Mamlakatning iqtisodiy va ekologik rivojlanishida elektromobil sanoatini rivojlantirishning ahamiyati........ 53
Iminov Mahmudjon Azimjon o'g'li

Hududiy eksport salohiyatini oshirishning marketing strategiyasi........ 60
Jiyamuratov Rustam Nuridinovich

Turistik kompaniyalar moliyaviy barqarorligini baholash usullarini takomillashtirish kompaniya moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim mezoni........ 65
Jo'rayev Behzod Nuraliyevich

Iste'molchilarni xulq-atvori modellari asosida marketing strategiyalarini shakillantirish........ 70
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna

Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish 75
Mirzayeva Nargiza Batirovna

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning o'rni........ 80
Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

Innovatsion menejment va raqamli transformatsiyalarni joriy etishning metodologik asoslari........ 84
Quldoshev Asliddin Tursunovich

Strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholash........ 89
Nasriyeva Zebiniso A'zam kizi, Mavlyanova Dilobar Maxkamovna

Mintaqalarni innovatsion rivojlantirish istiqbollari tashkiliy tuzilmalarini takomillashtirishni boshqarish yo'llari 100
Xodjamuratova Gulbaxar Yuldashevna

Meva-sabzavot eksporti barqarorligini ta'minlashning ekonometrik tahlili 105
Shamsiyeva Feruza Muratxodjayevna

Зарубежный опыт активизации экономической активности домохозяйств........ 111
Бердиев Гайрат Ибрагимович, Маликова Севинч Телман кизи, Люсиков Артемий Александрович

The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Uzbekistan........ 116
Abdulla Ibragimov, Keldiyorov Shakhriyor Ilyos O'g'li

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Mintaqada sanoat ishlab chiqarish rivojlanishining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati 121
Abdullayev Habibullo Asadulla o'g'li

Global iqtisodiyot sharoitida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etishdagi muammolar va yechimlar 125
Abduvosidova Gulandom Abdurashid qizi

Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasida biznes subyektlarini toifalarga ajratish amaliyotining xususiyatlari 131
Akobirova Nodira Najmiddin qizi

O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlanish yo'llari 135
Axmedova Nafisa Amirddin qizi

Strategic directions of integration of Uzbekistan into the international hospitality industry 140
Bekmurodova Laylo Tursunmamatovna

Surxondaryo viloyatida parrandachilikni rivojlantirish ko'rsatkichlarini prognozlash va modellashtirish 144
Bobomuratov Imomqul Islamovich

Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishning hozirgi holati va uning tahlili 149
Talipova Dilfuza Nabiyevna

Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish 154
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li

Analysis of the Influence of Macroeconomic Indicators on State Budget Tax Revenue 158
Meyliev O. R., Gofurova K.

Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtsodiy rivojlanishiga ta'siri 166
Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li

Influence of Digital Technologies on Economic Growth of the Republic of Uzbekistan 170
Igamberdiyeva Kunduz Ergashevna

Transmilliy kompaniyalarning tashqi bozorlar uchun marketing strategiyalari va marketing tadqiqotlarini o'tkazish amaliyoti 174
Jo'rayeva Zilola Turobovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi

Tijorat banklari tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashni rivojlantirish imkoniyatlari 178
Kamilova Iroda Xusnitdinovna

Korxonalarda inqirozga qarshi moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish 183
Latipova Shaxnoza Maxmudovna

Tijorat banklari faoliyatida onlayn tizimlarining tutgan o'rni va ularning rivojlanishi 188
Raxmataliyev Muzaffar Eshdavlatovich

Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik faoliyatining ta'sirini baholashning nazariy asoslari 194
Fayziyeva Dilsuz Bahodirovna

O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish samaradorligini oshirish 200
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li

Andijon viloyatida kambag'allik darajasini qisqarishiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlar 214
Musaeva Ziyoda Allayarovna

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi eksportida marketing muammolari 218
Musyeva Shoira Azimovna, Agzamov Avazxon Talgatovich

Respublikamizda parranda bosh sonining hozirgi holati va uning istiqbollari 223
Akramova Nargiza Axrorovna

Menejmentda ishbilarmonlik kommunikatsiyalaridan foydalanishda optimal strategiyalarini qo'llash shart-sharoitlari 227
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Shadiyeva Madina Djaloliddin qizi

Raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari 231
Nazarova Latofat Toirjon qizi

O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari 235
Nurmuxammedov Matlab Yunusovich

Davlat aktivlarini samarali boshqarish hamda nazorat qilishni takomillashtirish 240
Mirzayev O., Nazarov G'ayrat Olim o'g'li

Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv 246
O. U. Shomurodov, Z. U. Uroqov, A. T. Ablahatov, A. A. Suyarov, J. S. Urazov

Methodological Aspects for Branding in Private Schools 251
Odilova Sitora Sayfitdin qizi

Совершенствование процедуры оценки эффективности и результативности расходов государственного сектора 256
Олимов Элёр Фазлиддин угли, Искандаров Суннатилло Бахриддин угли

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish 261
Rajabov Orzujon Mamasoliyevich

Markaziy Osiyoda energetika bozorini rivojlantirishning kelgusi istiqboli va imkoniyatlari 267
Saidov Mash'al Samadovich, Umarova Irodaxon Nuraliyevna

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda sug'urta bozorining innovatsion usullaridan foydalanishning konseptual asoslari 275
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi

Oliy ta'limda boshqaruv strategiyalari va ularni amalga oshirish mexanizmi 279
Saidqulova Firuza Farmonovna

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari 283
Salimov Sherzod Baxtiyorovich

O'zbekiston Respublikasidagi mavjud suv resurslarining iqtisodiy holati tahlili 288
Shanazarova Gulyora Baxtiyarovna

Tijorat banklari kredit risklarini kamaytirish yo'llari 294
Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi

The use of Intellectual Systems in the Improvement of the Educational Process Management System in Higher Educational Institutions 303
Umarova Dilfuza Rakhmatilla qizi

Oliy ta'lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish 307
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich

Global iqtisodiy sharoitida moliyaviy hisobotlar auditida muhimlilikni baholashni xalqaro stanadartlar asosida takomillashtirish 311
Xasanova Nasiba Tolliboy qizi

Qurilish materiallari sanoatida innovatsion klasterlarni tashkil etish istiqbollari 314
Yuldasheva Kamola Miraliyevna

Oliy ta'lim muassasalarida gibrid bulut xizmat modelini qo'llash mexanizmini ishlab chiqish 319
Zaripov Bahodir Bobomurod o'g'li

Роль инвестиций в ситеме железнодорожного транспрта в Республике Узбекистан 325
Акбарова Лайло Упашевна

Gidrotexnik inshootlar betonlarini samaradorligini tahlil qilish va oshirish natijalari 330
Asqarov B. A., Karimov M. U., Xolmirzayev S.T., Obidjonov J. T.

Maxsus iqtisodiy zonalar hududiga jalb etilgan investitsiyalar to'g'risida 334
Davlayev G'olib Ashurovich

Yangi xizmat turi xizmatlar sohasini innovatsion boshqarishning metodologiyasi 337
Djurayeva Dilnoza Davron qizi

Mintaqalar innovatsion salohiyatini baholashning uslubiy yondashuvlari 343
J. A. Ismatullayev, D. X. O'rinov

Milliy qayta sug'urtalovchilarning xalqaro sug'urta bozoriga kirib borishi va kutilayotgan xavf-xatarlar 348
Jorabayev Jasur Abduraxmanovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tovarlar auditi natijalarini auditorlik hisobotida aks ettirish tartibi 354
Ibragimov M. M., Ergashev O. F.

Turistik destinatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirishning xorijiy tajribalari 358
Karimov Anvar Aktam o‘g‘li

Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo‘llari 362
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich

Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional tizimini tadqiq etishga uslubiy yondashuvlar 367
Mamatov Axmetjon Atajanovich, Allaberganov Zakir Gayibovich

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashning nazariy jihatlari 373
Mamatov Mamajan Axmadjonovich

Paxta-to‘qimachilik klasterlari eksport faoliyatini rivojlantirishning xorij tajribasi 380
Mansurov Saidxo‘ja Kamalovich

Korxonalar raqobatbardoshligini oshirish muammolari va dolzarb vazifalari 386
Musyeva Shoira Azimovna

Устойчивый и инклюзивный рост: взаимосвязь экономического прогресса с социальным равенством и экологическим управлением 390
Нодирбек Холбаев

Mintaqalarni investitsion jozibadorligini taraqqiyot strategiyasiga ta’sirini statistik baholash 396
Nuriddinov Zufar Akbarovich

Финансирование каракулеводства: преодоление финансовых вызовов в пустынных регионах Узбекистана 402
Нуриллаев Жамолиддин Ярашевич

O‘zbekiston investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish 408
Oybek Elmuratov

Intellektual mulkning iqtisodiy mazmuni va tarixiy rivojlanish bosqichlari 411
Maxmudova Nargiza Davlyat qizi

Implementation and use of Digital Technologies in Logistics Abstract 416
Kushakova Mamura, Koshakova Mukhlisa Surat qizi

Innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mazmun mohiyati 421
Abduqaxorov Bekzod O‘tkir o‘g‘li

Raqamlashtirish iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida 426
Mamajonova Durdonahon Mamaruzi qizi

O‘zbekistonda tashqi savdoni notarif usullar orqali tartibga solishning mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri 431
Norqobilov Akobir Iso o‘g‘li

Инновационные методы переработки горных отходов для экологической устойчивости в Узбекистане 437
Аскаров Бахтиер Аскарович, Собирова Мукаддас Хамидуллаева

Опыт зарубежных стран по стимулированию производства сельскохозяйственной продукции и перспективы внедрения в Узбекистан 442
Холиков Сулаймон Уткир угли

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda strategik boshqaruv hisobini tashkil qilishning uslubiy jihatlari 447
Pardayeva Shahnoza Abdinabiyevna

O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishni statistik tahlili 452
Sayfullayev Siddik Nosirovich

Sug‘urta tashkilotining innovatsion risklarini baholash 457
Sattorov Shoxrux Maxmudjon o‘g‘li

Kapital bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari 462
Turdiyeva Uzayda Omirbayevna

Адаптивный искусственный интеллект в управлении человеческими ресурсами 469
Хайдарова Малика Шокирджановна

Oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy mablag‘lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo‘ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to‘g‘risida 478
Xayriddinov Shuxrat Botirovich

Investitsiya loyihalariga ta’sir qiluvchi risklarni sifat jihatdan baholash usullarining o‘ziga xos xususiyatlari 482
Shaislamova Nargiza Kabilovna

Tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalarni kreditlash tartib va ularni takomillashtirish yo‘llari 491
Yunusova Ozoda Anvarjon qizi

Hududlar iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda soliq salohiyatini oshirishning nazariy jihatlari 498
E. N. Raximov

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tuzishning zarurligi 504
Avazov Ilxom Ravshanovich

Inson resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish vositalarini ishlab chiqish 509
Djuraeva Guzal Shavkatovna

Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish 513
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o‘g‘li

Korporativ qimmatli qog‘ozlar asosida korxonalarni moliyalashtirishning ilg‘or xorij tajribalari 517
Igitov Jurabek Kuzibekovich

The impact of corporate governance on firm performance and financial stability 524
Muhammadyor Yunusov

Mintaqalarda kamg‘allik darajasini pasaytirish va xorij tajribasidan foydalanish yo‘llari 537
Musulmonova Shahlo Nasriddinovna

Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash soliq ma’muriyatchiligini samarali tashkil etish yo‘llari 541
Mutalova Dilorom Maxamadjanovna, Kenjaboyeva Nigina

Iqtisodiy savodxonlik hamda tadbirkorlik qobiliyati o‘rtasidagi to‘g‘ri nisbatdagi bog‘liqlik munosabatining fundamental asoslari 544
Tuxtayeva Muyassar Shovkat qizi

Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari 550
Umarova Hulkar Umidulloyevna

O‘zbekistonda korxona boshqaruvida kadrlar salohiyatidan foydalanish amaliyotini rivojlantirishning xorij tajribasi 555
Do‘stova Aziza Qahramonovna

Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimining xususiyatlari 559
Iroda Majidova

Ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim xususiyatlari 565
Mirzayev Qulmamat Jonuzoqovich, Shukurov Tohirjon Izzatullo o‘g‘li

Qandolat mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarini asosiy yo‘nalishlari 569
Tuychiyeva Vasila Faxriddin qizi

“Зелёная экономика” как фактор повышения экономического роста страны 573
Тураева Адиба Икрамовна

Oilada sarf-xarajatlar samarasiga erishishning muhimligi 580
Xasanov Rustam Rabimovich

Aholi farovonlik darajasidagi farqlarni tartiblash yo‘nalishlari 583
Xasanov Rustam Rabimovich, Turdiyev Zoxidjon Rustamovich

Совершенствование оценки стоимости объектов недвижимости в Узбекистане на основе зарубежного опыта 588
Хомитов К. З., Халилова Л. Ш.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati 594
Choriyeva Nigina Kaxramonovna

Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish yo'llari 598
Alimbayeva Sevara Alimbayevna

Yengil sanoatni rivojlanishida Germaniya tajribasi 601
F. Jumaniyazova, G'ulomov Ibroxim Rustam o'g'li

The efficiency of usage of Islamic finance instruments in security market 607
Khasanov Umarbek Begmat ugli

Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari 613
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich

O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tashkil qilinishining hozirgi holati va muammolari 621
Nutfulloev Tolib G'olib o'g'li

Mehnat bozorida raqamli texnologiyalardan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish 627
Maxammadiyev M. M.

Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish sharoitida mahsulot tannarxini optimallashtirish asoslari 632
Narzullayeva Gulchehra Salimovna

Elektron pullarni rivojlantirish yo'llari 636
Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Egamberganov Mirzabek Odilbek o'g'li

Загрязнение окружающей среды в Узбекистане: проблемы, причины и пути решения 644
Ишонкулова Феруза Асатовна, Шукуров Тимур Умидович

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarini transformatsiyalash modeli orqali takomillashtirish 649
Norov Akmal Ruzimamatovich, Norova Nozima Nabiyevna

Land Tax Received From Individuals and its Share in the Budget of the Republic of Uzbekistan 656
Hakimov Feruz Khurshid ugli

O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xarajatlar tahlili 659
Isaxonova Ruxshona Muzaffar qizi, Sharapova Mashxura Azadovna

Qurilish xizmatlari ma'lumotlar tizimini takomillashitirish imkoniyatlari 665
Nurfayziyev Zayniddin Boymurodovich, Nurfayziyev Elyor Zayniddinovich

Ipotekali kreditlashni rivojlantirishning xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda tatbiq etish yo'llari 670
Turdiev Shaxriddin Erxonovich

Suv resurslaridan foydalanishda xorij tajribalari 675
Berdiyev Anvar Abdivaliyevich

Auditda yetarli va mos dalillarni to'plash tartibi 681
Meliyev Isroil Ismoilovich

"Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi 686
Urunbayev Saparbek Samatovich

Uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari 692
Xolmuradov Raxmatilla Ne'matillaevich

O'zbekiston mahsulotlarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligi xususiyatlari va onlayn platformalar 699
Baymuradov Shoxrux Maxmudovich

Factors affecting investment attractiveness in the global investment landscape 704
Otaboev Akhmed Makhsudbek o'g'li, Juliana Juliana, Fazliddin Nasriddinov

Xalqaro migratsiyaning O‘zbekiston mehnat bozori va inson kapitaliga ta’siri 709
Tilabova Kumush Farhod qizi

Анализ и оценка естественного освещения помещений образовательных учреждений 714
Пирмухамедова Шахноза

Актуальные вопросы укрепления доверия населения к банковской системы Республики Узбекистан... 719
Рузибоева Нилуфар Тулкин кизи

Методические подходы к формированию механизмов стратегического управления развитием химической отрасли 725
Бибутова Шахло Саъдуллаевна

Iqtisodiyotni rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etishning afzalliklari va muammolari 730
Axmedova Dilbar Buronovna

Natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirishda sog‘liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirishning mohiyati.......... 734
Ishmanova Diana Nurmamadovna

Oziq-ovqat sanoatini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan rivojlanti-rishning nazariy asoslari 737
Muxtorova Madina Azamat qizi

Ipoteka kreditlari sohasidagi islohotlar va kelajakdagi istiqbollar 741
A’zamxo‘jayeva Nihola Sulaymon qizi

Sanoat ishlab chiqarish tizimining investitsion xususiyatlari 746
Yodgorova Xalima To‘lqinovna

Budjet ijrosini samarali ta’minlashda davlat xaridlarining ahamiyati 752
Sholdarov Dilshod Azimiddin o‘g‘li, Fayzullayeva Zilola Ravshanovna

Aholi sog‘ligi – milliy boylikning tarkibi va jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir 763
Djumabayeva Shaira Xalillayevna

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari: hisob siyosati 769
Rizayev Nurbek Kodirovich, Mamatova Charos Shavkiddinovna

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsion muhitning o‘rni 778
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna

Davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ ijtimoiy mas’uliyat (“Rossiya temir yo‘llari” OAJ misolida).......... 784
Xidirova Marg‘uba Rustamovna, Saidqulov Avazbek Botirqul o‘g‘li

Raqamli transformatsiyaning O‘zbekistonning investitsion jozibadorligiga ta’siri 790
Saitkamolov Muxammadxo‘ja Sobirxo‘ja o‘g‘li, Markabayeva Jansaya Aybek qizi

IQTISODIY XAVFSIZLIKNING INSTITUTSIONAL TIZIMINI TADQIQ ETISHGA USLUBIY YONDASHUVLAR

Mamatov Axmetjon Atajanovich
TMI "Iqtisodiyot" kafedrasi professori

Allaberganov Zakir Gayibovich
TMI "Iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiy xavfsizlikning turli darajalarini baholash uchun ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi va tizimlashtirilishi natijalarini aks ettiruvchi iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari matritsasi ishlab chiqilgan va shu asosda iqtisodiy xavfsizlikning institutsional tizimini tadqiq etishga turli uslubiy yondashuvlar rivojlantirish kabi ustuvor yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslari, moliyaviy, ijtimoiy, ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, umumiy va xususiy ko'rsatkichlar, matritsa, institut, davlat, taxdit, transformatsiya, ekzogen, endogen.

Abstract: The article develops a matrix of economic security indicators reflecting the results of correlation and systematization of indicators for assessing various levels of economic security, and on this basis. Proposals and recommendations were developed in such priority areas as the development of various methodological approaches to the study of the institutional system of economic security.

Key words: economic security, institutional foundations of economic security, financial, social, production indicators, general and private indicators, matrix, institution, state, tax regime, transformation, exogenous, endogenous.

Аннотация: В статье разрабатывается матрица показателей экономической безопасности, отражающая результаты корреляции и систематизации показателей для оценки различных уровней экономической безопасности, и на этой основе. были разработаны предложения и рекомендации по таким приоритетным направлениям, как разработка различных методологических подходов к исследованию институциональной системы экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, институциональные основы экономической безопасности, финансовые, социальные, производственные показатели, общие и частные показатели, матрица, институт, государство, налоговый режим, трансформация, экзогенный, эндогенный.

KIRISH

Mamlakatimizda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va aholi farovonligini oshirishga katta ta'sir ko'rsatadigan yangi texnologik uklad talablariga mos keluvchi iqtisodiyotning institutsional asoslarini transformatsiyalash, sun'iy intellekt yordamida resurslarni oqilona taqsimlash va transaksion xarajatlarni pasaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Milliy iqtisodiy xavfsizlik bizga davlatning milliy raqobatdosh ustunliklarini himoya qilish va milliy manfaatlarga erishish uchun ulardan eng samarali foydalanishni ta'minlashga imkon yaratadi. Shu sababli, dunyoda

milliy iqtisodiy xavfsizlik ta'minlash sohasida juda ko'p amaliy tajriba to'plagan. O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyoti ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirishning xorij davlatlar tajribasini tadqiq etishga bag'ishlangan mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligidan dalolat beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini va uni transformatsiya qilish mexanizmlari va modellarini tadqiq etgan xorijlik olimlar qatorida T.Kun, F.List, K.Peres, M.S.Roko, V.S.Beynbridj, T.Jotsana, E.Sebastian, D.Bell, Y.Shumpeter, S.Klark, P.Arnold, G.Dosi kabilarni keltirish mumkin.

Rossiyalik olimlardan Vasilevskiy E., Inozemsev V.L., Bukreyev V. V., Krasilnikov O.Yu., Vertakova Yu. V., Plotnikov V. A. Komarova O. V. Kejun L. A., Latova Yu.V., Suxarev O.S. va boshqalar ushbu mavzuga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan S.S.Gulyamov, A.V.Vaxabov, A.V.Vahabov, A.O'lmasov, S.V.Chepel, X.P.Abulqosimov, T.S.Rasulov, T.T.Jo'rayev, A.A.Mamatov, D.X.Xasanova va boshqalarning ilmiy izlanishlarida iqtisodiyotning institutsional asoslarini takomillashtirishning nazariy jihatlari, sanoat inqilobi natijasida shakllanayotgan yangi texnologik ukladning takror ishlab chiqarish tarkibiy tuzilmasini shakllantirish masalalari bo'yicha atroflicha tadqiqotlar olib borilgan.

D.Nort va L.Devislarning fikriga ko'ra, institutsional muhit – bu asosiy siyosiy, ijtimoiy va huquqiy qoidalar majmui bo'lib ular ishlab chiqarish, ayrboshlash va taqsimot uchun ba'zis yaratadi [2]. Dj.R. Kommons institutlarni tarixiy rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni qo'llab-quvvatlab unga ko'ra “evolyutsion” tushunchasi “institutsional” tushunchasi bilan mazmun va ma'nosi bir xil bo'ladi deb ta'kidlaydi [3].

Rus olimi V.V.Bukreyev, E. N. Rudikning fikriga ko'ra, “davlatlar o'zlarining resurs bazasi, iqtisodiy munosabatlar tizimi va milliy iqtisodiy manfaatlar shuningdek, institutsional tuzilmaning o'ziga xos xususiyatlari asosida milliy iqtisodiy xavfsizlikni shakllantirishning turli xil variantlarini kombinatsiyalashtiradilar [4]. Yu.V.Latov xulosasiga ko'ra milliy iqtisodiy xavfsizlikning maqsadi milliy iqtisodiyotning samarali ishlashi uchun institutsional asosni yaratishdir (mulk huquqi kafolatini ta'minlash, qonun ustuvorligi, bitimlarning shaffofligi va boshqalar) [5] deb baho beradi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan professor X.P.Abulqosimov: “Ushbu fikrlarga asoslangan holda “iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va o'z-o'zidan takomillashib borishga qodirligini ta'minlovchi shart-sharoitlar va omillar yig'indisi deb ta'kidlaydi [6]. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan professor X.P.Abulqosimov: “Ushbu fikrlarga asoslangan holda “iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va o'z-o'zidan takomillashib borishga qodirligini ta'minlovchi shart-sharoitlar va omillar yig'indisi deb ta'kidlaydi [6]. B.Ma'murovning fikricha, “Paqamli iqtisodiyot – iqtisodiyotning tarkibiy qismlari sifatida sun'iy aql(ong)dan foydalanish, ish jarayonlarini robotlashtirish, ishlab chiqarish jarayonida turmush mehnat xarajatlarini kamaytirish, maxsus kompyuter dasturlari yordamida iqtisodiy tizimlarni modellashtirish va dasturiy qobiliyatini oshirishdir” [7] deb xulosa qiladilar.

Biroq yangi sanoat inqilobini shakllanishi sharoitida milliy iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslari, uning xalqaro nazariya va amaliyotni tahlil qilish, ma'lum yondashuvlarni tizimlashtirish va O'zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni olib borishni taqozo etilmoqda. Ushbu jihatlar ilmiy maqola mavzusining dolzarbligi va muhimligini belgilab beradi hamda tadqiqot mavzusini tanlash uchun asos bo'ldi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada dialektik, tizimli, integral va sinergetik yondashuvlar, iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslash, umumlashtirish, guruhlash va jadval usullaridan foydalaniladi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida hamda jahonning boshqa davlatlarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muammosiga katta qiziqish ko'p jihatdan global iqtisodiy va siyosiy jarayonlar bilan bog'liq. Rivojlanishning hozirgi bosqichida davlatlararo munosabatlarning murakkablashishi, nafaqat milliy iqtisodiy xavfsizlikni, balki uning subyektlarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammosi ham har bir davlat uchun dolzarb ahamiyatga egadir. Davlat manfaatlari bu konstitutsion tizimning mustahkamligi, suverinitetligi va hududiy yaxlitligida, uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligi, qonuniy tartib-qoidalarni ta'minlanganligida va o'zaro tenglik hamda manfaat asosida xalqaro hamkorlikni rivojlanishidan tarkib topadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida yuqorida ta’kidlab o‘tilgan va sodir bo‘layotgan barcha jarayonlar milliy iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi davlat siyosatini samarali amalga oshirishda qo‘shimcha muammo va to‘siqlarni vujudga keltirib chiqarmoqda. Iqtisodiy xavfsizlik tizimini tahlil qilishning an’anaviy yondashuvi turli darajadagi ehtimolliklar bilan ma’lum darajadagi iqtisodiy tizimning holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatish qobiliyatiga ega bo‘lgan har xil turdagi ta’sirlarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy xavfsizlik barcha darajadagi iqtisodiy tizimning atributiy xususiyatini o‘zida mujassamlab, uning tashqi muhit omillari sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi hamda aniq munosabatlarning obyektlari va subyektlari bo‘lgan ichki muhit omillarini, shuningdek, tahdidlar manbalarini bartaraf etish va internallashtirish maqsadida yaratilgan va ularni reglamentlovchi institutlar sifatida nomoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi va uning moddiy asosi bo‘lib hisoblanadi. Shuning uchun, iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy xavfsizlik genezisi va shakllanishiga doir masalalar qatorida o‘rganilib chiqilishi darkor. Milliy xavfsizlik bu O‘zbekiston Resrublikasi suverenitetini ta’minlovchi xokimiyatning yagona manbai sifatida ko‘pmillatli xalqning xavfsizligi tushuniladi. Iqtisodiyot sohasida milliy xavfsizlikni ta’minlash bu jamiyatning asosiy aholi qatlamlarining hayotiy muhim manfaatlarini ta’minlash tushiniladi[8].

Iqtisodiyot eng murakkab dinamik tizim sifatida uning holati va takror ishlab chiqarish va rivojlanish qobiliyatini aks ettiruvchi yuzlab ko‘rsatkichlardan foydalanish bilan tavsiflanadi, ularni qo‘llash sohasida O‘zbekistonning iqtisodiy xavfsizligi holatini baholashda ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilgan va nashr etilgan[9]. Davlat siyosatini ishlab chiqishda iqtisodiyotni nafaqat sifat, balki xavflardan xoli bo‘lgan tarzda rivojlanish chegaralarini miqdor jihatdan ham belgilashi talab etiladi. Demak, mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik holatining sustlashishiga ma’lum bir chegara doirasida yo‘l qo‘yilishi mumkin. Iqtisodiy xavfsizlik uchun ko‘rsatkichlarning o‘zi emas, ularning chegaraviy miqdori muhim ahamiyatga ega. Shu chegaralarga rioya qilmaslik takror ishlab chiqarishning turli elementlarini normal taraqqiy etishiga to‘sqinlik qiladi. Iqtisodiy xavfsizlikda negativ, buzuvchi jarayonlarning shakllanishiga olib keladi.

Iqtisodiyotning rivojlanishini belgilovchi asosiy va eng muhim bo‘lgan makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

1) mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyatini tavsiflovchi iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari: yalpi ichki mahsulot va yalpi milliy mahsulot dinamikasi va uning tarkibiy tuzilmasi; sanoat ishlab chiqarish hajmi, sur’ati va tarkibiy ko‘rsatkichlari; investitsiyalar va innovatsiyalar hajmi; iqtisodiyotning tarmoq tuzilishi va alohida tarmoqlar dinamikasi; zarar bilan ishlaydigan korxonalarning ulushi va hokazo.;
2) ijtimoiy sohaning umumiy holatini tavsiflovchi aholining turmush darajasi va sifati ko‘rsatkichlari: aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot yoki yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarish; shaxsiy daromadlar, iste’mol xarajatlari, ularning o‘sish sur’atlari; turmush darajasi va iste’mol narxlari; ish haqi va minimal yashashning nisbati(tannarxi); daromadlarni tabaqalashtirish; ishsizlik darajasi, bandlik darajasi; ijtimoiy dasturlar bo‘yicha xarajatlar; uy-joyning arzonligi; umr ko‘rish davomiyligi, unumdorlik, o‘lim va boshqa demografik xususiyatlar; “yalpi inson taraqqiyoti indeksi” va boshqalar.;
3) ishlab chiqarish, tabiiy resurslar, ilmiy-texnik, inson va intellektual salohiyatni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: resurslarni tejash ko‘rsatkichlari; ishlab chiqarish omillarini takror ishlab chiqarish holati; ilmiy texnologiyalardan foydalanish samaradorligi va boshqalar.;
4) tashqi omillarga bog‘liqlikni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: inflyatsiya darajasi; milliy valyutaning barqarorligi; ichki va tashqi qarzdorlik, investitsion jozibadorlik, ishbilarmonlik faolligi darajasi;
5) iqtisodiyot darajalarining o‘zaro bog‘liqligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: makro daraja uchun bu mamlakatning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvi ko‘rsatkichlari: eksport, import, saldosi; importga bog‘liqlik; ichki iste’moldagi import ulushi; moddiy ishlab chiqarishda eksport ulushi va boshqalar;
6) xufyona iqtisodiyot faoliyatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: ro‘yxatdan o‘tmagan va taqiqlangan faoliyatdan olingan daromadlarning YAIM va YAMMdagi ulushi.

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi ko‘rsatkichlari tizimida (mezo-daraja) quyidagilar mavjud:

1) mintaqaning umumiy iqtisodiy salohiyatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (YAHM) hajmi; asosiy vositalarning amortizatsiya darajasini aks ettiruvchi ko‘rsatkich; mintaqa iqtisodiyotiga kiradigan investitsiyalarning YAHMga nisbati;
2) ijtimoiy sohaning umumiy holati ko‘rsatkichlari: ijtimoiy dasturlar bo‘yicha xarajatlarning YAHMga nisbati; mehnatga layoqatli aholining umumiy sonidagi ishsizlarning ulushi; o‘rtacha ish haqi va yashash minimumining nisbati;

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

3) davlat budjeti bilan mintaqaning mahalliy budjetini moliyaviy munosabatlarini holatini tavsiflovchi ko'rsatkich: respublika budjetdan mintaqaga transfer yordam miqdorining, mintaqadan respublika budjetiga keladigan daromad miqdoriga nisbati.

Iqtisodiy subyektning iqtisodiy xavfsizligini tavsiflovchi mikro darajadagi iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

1) iqtisodiy ko'rsatkichlar: ishlab chiqarish hajmi va darajasi ko'rsatkichlari; ishlab chiqarish va daromad dinamikasi va tuzilishi; faoliyatni diversifikatsiya qilish va alohida sohalar dinamikasi; investitsiyalar;
2) ishlab chiqarish, ilmiy-texnik, kadrlar, intellektual, tabiiy resurs salohiyatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar;
3) boshqaruv mexanizmining dinamikasi va moslashuvchanligi ko'rsatkichlari;
4) korxonaning (firmaning) tashqi omillardan bog'liqligi ko'rsatkichlari: makroiqtisodiy omillarning ta'siri; investitsion jozibadorlik; inflyatsiya darajasi; milliy valyutaning barqarorligi; budjet taqchilligi.

Biroq iqtisodiy xavfsizlikni har tomonlama baholash uchun obyekt miqyosiga muvofiq darajalarga ajratish yetarli emas, chunki iqtisodiy xavfsizlik darajasiga ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, moliyaviy, ijtimoiy-demografik, ijtimoiy, oziq-ovqat va ekologik omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ko'rsatkichlarning uchta umumlashtirilgan guruhini ajratib ko'rsatish kerak: ishlab chiqarish, ijtimoiy va moliyaviy. Shu bilan birga, ijtimoiy ko'rsatkichlar demografik, ijtimoiy va madaniy qadriyatlar tarkibiy qismlarning birligida, ishlab chiqarish esa ishlab chiqarish-texnologik, mehnat, tabiiy-resurs tizimlarining birligida ko'rib chiqilishi kerak.

Mamlakatda iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholash uchun ko'rsatkichlar matritsasini tuzamiz, ko'rsatkichlarni ikkita mezon bo'yicha taqsimlaymiz: iqtisodiy xavfsizlik darajasi (ustunlar) va indikator turi (satrlari), shunda qatorlardagi ko'rsatkichlar taqqoslanadigan va mos keladigan daraja uchun teng og'irlik qiymatiga ega bo'lishi kerak. Guruhlar ichida biz barcha ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga umumiy ta'sir ko'rsatadigan umumiy ko'rsatkichlarni va faqat ko'rib chiqilayotgan darajadagi subyektlarni tavsiflovchi xususiy ko'rsatkichlarni ajratamiz. Shunday qilib, umumiy ko'rsatkichlarni baholash global qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish uchun asos bo'ladi va alohida xususiy ko'rsatkichlarning qiymatlari tegishli darajadagi muayyan tahdidlarga qarshi kurashish yo'nalishlarini aniqlash uchun asos bo'ladi, ya'ni. xususiy ko'rsatkichlar nafaqat xavfsizlikning hozirgi darajasini ko'rsatish, balki tahdidlarga qarshi kurashishning ustuvor yo'nalishlarini tanlash imkonini berishi kerak. Shu bilan birga, ko'rsatkichlar sifatida nafaqat iqtisodiy xavfsizlikka mavjud tahdidlarni aks ettiruvchi, balki zarur sezgirlik va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflardan ogohlantirish qobiliyatiga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish muhimdir [11].

Milliy iqtisodiyotning faoliyat bilan bog'liq xavf va taxditlar tarkibida institutsional xavf va taxditlarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Ularning paydo bo'lishining zaruriy sharti noaniqliklardir, unga institutlarning samarasizligi yetarli shart-sharoitlar yaratadi. Agar institutlarning samarasizligi barqaror va o'zini o'zi qo'llab-quvvatlasa, unda institutsional tuzoq paydo bo'ladi. Samarasiz institutlarni institutsional tuzoqqa aylanish sabablari:

- birinchidan, norasmiy institutlarning transformatsiyasi, bu institutsional o'zgarishlarning tranzaksion xarajatlarining pasayishiga olib keladi (masalan, soliq madaniyatining pasayishi soliq huquqbuzarliklari va soliq jinoyatlari sonining ko'payishiga olib keladi, bu taqiqlovchi institutlarning konservatsiyasiga va nazorat xarajatlarining o'sishiga olib keladi);
- ikkinchidan, ta'limning samarasi (masalan, ta'lim tizimi umumiy madaniy va kasbiy vakolatlarning retranslyatori sifatida ishlaydi, uning tashuvchilariga bo'lgan talab muhim vaqt oralig'idan keyin qondiriladi, bu esa inson kapitali institutlarini konservatsiyasiga olib keladi);
- uchinchidan, muvofiqlashtirish samarasi (masalan, quyi innovatsion madaniyat innovatorlar – innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar sonini cheklaydi, bu esa innovatsiyalarning tranzaksiya xarajatlarining oshishiga olib keladi va asosiy innovatsiyalarning makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.); o'zaro bog'liqlik samarasi (masalan, xavfga yo'naltirilgan moliyaviy nazorat institutlarini loyihalash yangidan tashkil qilinayotgan va avvaldan mavjud institutlar o'zaro aloqasining past darajasi bilan cheklanadi); evolyutsion institutsional o'zgarishlar uchun cheklangan imkoniyatlar (masalan, korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan institutning evolyutsiyasi institutsional muhitda tub o'zgarishlarga yo'l qo'ymaydi).

Institutsional tuzoqlar (milliy iqtisodiyot taxditlarining namoyon bo'lish shakllari) sifatida: korrupsiya tuzog'i, soliqlardan bo'yin tovlash tuzog'i, o'z-o'zini oqlaydigan pessimistik umidlar tuzog'i, qashshoqlik tuzog'i, oldingi rivojlanish trayektoriyasiga nisbatan qaramlik tuzog'i, yashirin iqtisodiyot tuzog'i va boshqalar.

Bunday samarasiz institutlarning barqarorligi ularni transformatsiyalash xarajatlarining mavjudlari faoliyatining tranzaksiya xarajatlaridan oshib ketishi bilan bog'liqdir. Institutsional tuzoqlar xavflar sifatida tasniflanadi, chunki ular institutsional muhitda evolyutsion yoki inqilobiy o'zgarishlarni boshlashi mumkin, bu esa tranzaksiya xarajatlarining o'zgarishiga olib keladi, agar ular kamaytirilsa, tashkilot faoliyatining asosiy iqtisodiy tizim ko'rsatkichlari dinamikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [12].

Iqtisodiy xavfsizlikni institutsional ta'minlashga yo'naltirilgan subyektlar faoliyati bu ularning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siridan kelib chiqadi, doimo hamkorlikda harakat qilishlari va iqtisodiy xavfsizlik sohasida davlat siyosatini amalga oshirish teskari aloqaga asoslanishi kerak [13].

Tashqi iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi siyosat mamlakatning yaxlit iqtisodiy tuzilmasi sifatida barqaror, mustaqil rivojlanishi, samarali va oqilona tashqi iqtisodiy aloqalarga asoslangan tabiiy iqtisodiy o'sishi, inson faoliyatining aksariyat sohalarida innovatsion inqilobni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak [14]. O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatidagi xavfsizligini ta'minlashga doir quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- import tovarlariga bo'lgan qaramlikni kamaytirib borish maqsadga muvofiq. Jumladan, import qilinayotgan tovarlarning mintaqada ishlab chiqarilishini yo'lga qo'yish. Masalan, mashina va asbob-uskunalarning importini qisqartirish, milliy iqtisodiyot ehtiyojidagi mashina va asbob-uskunalarni ishlab chiqaruvchi korxonalarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga imtiyozlar berish, ishlab chiqarishda foydalaniladigan xom-ashyoning import bojlari va yig'imlari, qo'shimcha qiymat solig'isiz olib kirilishiga imkoniyat taqdim etish;
- O'zbekiston JSTga a'zo bo'lganidan so'ng, raqobatbardosh bo'lmagan, ammo mamlakat iqtisodiyotida ahamiyatli bo'lgan korxonalarning faoliyati to'xtatilishi mumkin. Shu sababli tashkilot bilan muzokaralar jarayonida milliy iqtisodiyot uchun ahamiyatli bo'lgan korxonalarga imtiyozlarni saqlab qolish lozim. Bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan iqtisodiy xavflarni kamaytiradi;
- xalqaro iqtisodiy tashkilotlarga a'zo bo'lishi hamda boshqa xorijiy mamlakatlar bilan teng huquqda iqtisodiy aloqalarni olib borish, mamlakatga katta imkoniyatlar hamda taxditlarni vujudga keltiradi.

"Iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning iqtisodiy salohiyati, dunyo iqtisodiyotida tutgan o'rni, tabiiy, moddiy va insoniy resurslar bilan ta'minlanishi, ilmiy texnologik salohiyati, iqtisodiyotni tartiblab turuvchi mexanizmlarni naqadar yaxshi ishlashiga qarab turli darajada ta'minlanadi" [15].

Eng umumiy ma'noda, mexanizm insonlarning maqsadli faoliyati natijasidir va belgilangan maqsadlarga erishishni ta'minlaydigan ma'lum dastaklar, shart-shartlar, me'yorlar, qoidalarni anglatadi. Davlatning iqtisodiyotga aralashuvi ko'lami va darajasi uning imkoniyatlariga mos ravishda bo'lib, bozor mexanizmlari, xo'jalik subyektlarining erkin faoliyat yuritishi uchun qulay iqtisodiy muhit yaratilishiga imkon berilishi lozim bo'ladi. Demak, tizimning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmi yangi paydo bo'lishi mumkin bo'lgan taxditlarni oldini olish, mavjud xavf va tahdidlarning darajasini pasaytirish, shuningdek, iqtisodiy tizimini strategik rivojlanish maqsadlarga erishishni ta'minlashga qaratilgan tizimlashtirilgan yalpi instrumentlar, institutsional tartiblar va shart-sharoitlar to'plami sifatida tushunilishi kerak. "Mamlakatning milliy iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ichki mexanizmiga, mamlakatda bozor o'zgarishlari, islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni boshqarishning bozor va davlat dastaklari usullaridan foydalanishni uyg'unlashtirish, strategik zahirani jamg'arishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirishni ko'zlaydi" [16].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy xavfsizlik bu – mamlakatni xavf va tahdidlardan himoyalanganlik bilan bog'liq uning iqtisodiy salohiyatining izchil rivojlanishini belgilaydigan va jamiyatning barcha a'zolarining turmush farovonligini barqaror o'sishini ta'minlaydigan iqtisodiy munosabatlardir.

Iqtisodiy xavfsizlikni har tomonlama baholash uchun obyekt miqyosiga muvofiq xavfsizlikning makroiqtisodiy, mezodarajadagi va mikrodarajadagi ko'rsatkichlar tizimiga muvofiq darajalarga ajratish yetarli emas, chunki iqtisodiy xavfsizlik darajasiga ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, moliyaviy, ijtimoiy-demografik, ijtimoiy, oziq-ovqat va ekologik omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ko'rsatkichlarning uchta umumlashtirilgan guruhini ajratib ko'rsatish kerak: ishlab chiqarish, ijtimoiy va moliyaviy.

Institutsional tuzilmani transformatsiyasi ekzogen, endogen va kombinatsion sinergetik ta'sir orqali institutsional tuzilmalarga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar ta'sirida sodir bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlar-bu iqtisodiy tizim va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy manfaatlariga putur yetkazadigan hodisa va jarayonlardir.

Milliy iqtisodiy xavfsizlikka tahdid bu- konstitutsiyaviy huquqlar, erkinliklar, fuqarolarning munosib turmush darajasi va sifati, suverenitet va hududiy yaxlitligi, barqaror rivojlanish, davlat mudofaasi va xavfsizligiga bevosita yoki bilvosita zarar yetkazish ehtimolidir.

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi. 21.12. 2022-yil.
2. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. –Cambridge, 1971. –pp. 5-6.
3. Квашницкий, В. Истоки эволюционной экономики / В. Квашницкий // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса / [редакционная коллегия: Я.И. Кузьминов и др.]. – 2-е изд. – Москва: Изд. дом ВШЭ, 2007. – С.95.
4. Букреев В. В., Рудык Э. Н. Противодействие внешнему управлению стратегическими промышленными предприятиями России // Альтернативы. – 2019. – № 2. – С. 92-101;
5. Латов Ю. В. Российская теневая экономика в контексте национальной экономической безопасности // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 1. – С. 16-27.
6. Abulqosimov H.P. Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari. XXI asr: fan va ta'lim masalalari" ilmiy elektron jurnali. №3, 2018-yil.
7. Ma'murov B.X. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning konseptual asoslari va xorij tajribasi. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali. 2020-yil № 4. –B.44.
8. Asatullayev X.S., Mamatov A.A., Jo'rayev T.T.. Iqtisodiy xavfsizlik (Darslik). –T.: "TMI nashriyoti", 2023. B.26.
9. Karimov N., Isroilov B., Xotamov I., Xamidova F., Saydullayev Sh., Jabborov J. Iqtisodiy xavfsizlik: nazariya va amaliyot. Monografiya – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. – T: "Ilm-fan va innovatsiya" nashriyoti. 2021 y.-152 b.
10. Mualliflar tadqiqotlari asosida tuzilgan.
11. Ханипова Е. Х. Матрица показателей экономической безопасности / Е. Х. Ханипова // Вестник экономики, права и социологии. – 2014. – №4. – С. 97-100.
12. Герасимова В. В. Институциональные ловушки современного общественного развития, обусловленные коррупционными взаимосвязями / В. В. Герасимова, Н. В. Манохина // Вестник Поволжского института управления. – 2015. – № 3 (48). – С. 4-11.
13. Буркальцева Д. Д. Модель институционализации системы обеспечения экономической безопасности (на примере Украины) / Д. Д. Буркальцева // Вестник Екатерининского института. – 2014. – № 4(28). – С. 24-30.
14. Asabayev A.S. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatidagi xavfsizligi: integratsiyalashuv va taxditlar. "Iqtisodiyot va ta'lim" jurnali 2022-yil №3. –B.143.
15. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. TDIU.–T.: "Iqtisodiyot-moliya" nashriyoti", 2014-yil –B.312.
16. Tursunov B.O. Iqtisodiy xavfsizlik. O'quv qo'llanma. T.:"Innovatsion rivojlanish nashriyot-matba uyi" 2021-yil. – B.41.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 3

© Materiallar ko'chirib bosilganda ""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.